

A critique of A'rafat ul-A'sheghin's Adaptations of the Javaher ul-A'jaye

Hadi Bidaki¹

Recived:12/9/2024

Accepted: 10/12/2024

Abstract

Javaher ul-A'jaye (written 962-963 AH) is the first Tazkeres of women poet which Fakhri Heravi has recorded the biographies of 31 women poet in it and most of author of Tazkeres who have introduced women poet, adapted from the contents of *Javaher ul-A'jaye* that one of these Tazkeres is *A'rafat ul-A'sheghin* (written 1022-1024 AH) by Owahdi Balayani. Owahdi has taken biographies of 18 women poet from *Javaher ul-A'jaye* and has pointed to own source in 14 cases, but has been negligent and wrong in this quote and adaptaion; As sometimes he has been wrong in recording the title of some poet's biographies; sometimes he has been wrong mentioning information about some women poets and sometimes has been hesitated and wrong in attributing the verses of some women poets. in addition to Owahdi, correctors of *A'rafat ul-A'sheghin* also sometimes have replaced mistakenly recordings with correct recordings of main manuscript with using recent sources or deductive correction. in four main sections this article, been investigated the most important Owahdi's manipulations and mistakes in adaptation from content of *Javaher ul-A'jaye* in with matching the source and destinations text and in the end too is mentioned to number of wrong choices of the correctors of *A'rafat ul-A'sheghin*.

Keywords: *Tazkirah of A'rafat ul-A'sheghin, Tazkirah of Javaher ul-A'jaye, Tazkirah of Iranian women poets, Criticism of the adaptation of Tazkirahs of the 10th and 11th centuries.*

¹ . Assistant Professor of Persian Language and Literature, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. h.bidaki@umz.ac.ir orcid: 0000-0002-0718-7096.

1. Introduction

A large part of the information of our literary history is derived from the content of poets' Tazkeres and the history of literature is actually the continuation of the process of writing Tazkeres in a new and methodical way. more than 95% of Tazkere-writers introduced poets in their works and did not much attention to women poets.

Fakhri Heravi (living in 970 AH) is the first Tazkere-writer who wrote the first Tazkere of women poets called *Javaher ul-A'jayeab*. This Tazkere is so important and influential in its kind that after its composition, it drew the attention of Tazkere-writers to the women poets and almost all of them have used Fakhri's Tazkere in their works. Owthadi Balayani is one of the Tazkere-writers who has introduced a significant number of women poets in *A'rafat ul-A'sheghin* and has made extensive use of Fakhri's *Javaher ul-A'jayeab*, so in this article, an attempt has been made to reveal to the audience how Owthadi has intervened in quoting and adapting from Fakhri's content and how much is the validity of his content.

Research Question(s):

1. How much of Fakhri's *Javaher ul-A'jayeab* has been adapted by Owthadi in *A'rafat ul-A'sheghin*?
2. How and in what ways were the adaptations of *A'rafat ul-A'sheghin* from *Javaher ul-A'jayeab* done?
3. What is the level of credibility of *A'rafat ul-A'sheghin* in adapting the material of *Javaher ul-A'jayeab*?

2. Literature Review

Javaher ul-A'jayeab is the first Tazkere of women poets in the history of Persian literature which Fakhri presented the its first Tahrir between 962-963 AH to Hajiye Mahbegum, the wife of Mirza Isa Tarkhan, the ruler of Sindh, but when he moved from Sindh to India, the second Tahrir made his Tazkere in the name of Mahomange, the nanny of Akbar-shah, the ruler of India.

The number of women poets in the manuscripts of *Javaher ul-A'jayeab* varies between 20-31. The content of this Tazkere started with the introduction of the first women poet, Delaram in the before Islam and continued until the era of Fakhri in the 10th century. Fakhri's main focus has been on introducing Persian women poets, but he has also introduced some Turkish and Arabic women poets.

A'rafat ul-A'sheghin is one of the largest and most comprehensive general Tazkeres of poets in the history of Persian literature which was

authored by Owahdi Balayani in India and based on various sources and his observations between 1024-1022 AH, containing more than 3300 biographies, but he was busy completing and modifying it until 1042 AH.

He has introduced more than 40 women poets for the first time. The content of *A'rafat ul-A'sheghin* is divided into three sections and its later section especially the contents related to the poets living in India, has a higher value and importance than the earlier and middle sections, because Owahdi himself lived in India and met and interacted with most of the poets mentioned in his work, otherwise the materials mentioned in the first two sections of this Tazkere are mostly transcriptions or compilations from sources before the author which Owahdi is not free from errors and distortions in quoting them and it is necessary for the audience to be cautious in using the contents of these two booths and refer to its main sources.

Javaher ul-A'jayeab, as the first Tazkere of women poets, has attracted the attention of many Tazkere-writers and its contents have been repeatedly quoted or adapted in subsequent Tazkeres and One of these Tazkeres is *A'rafat ul-A'sheghin* Owahdi which contents of half of its poems are taken from *Javaher ul-A'jayeab*.

3. Methodology

In this article, with the library method, the content of the two Tazkeres of *A'rafat ul-A'sheghin* and *Javaher ul-A'jayeab* are compared with a comparative approach, so that in the two main parts 1- the text of *A'rafat ul-A'sheghin* 2- the correction of *A'rafat ul-A'sheghin*, firstly the quality of the Owahdi's acquisitions and mistakes in quoting Fakhri's material are discussed, then some of the mistakes of *A'rafat ul-A'sheghin*'s correctors about the poets of Fakhri's Tazkere are also mentioned.

4. Results

Among the more than 40 women poets mentioned in *A'rafat ul-A'sheghin*, Owahdi adapted the biographies of 18 of them from Fakhri's *Javaher ul-A'jayeab* and except for the 4 biographies of Atun, Padeshah-khatoon, Bideli and Mahasti, in these 14 biographies, he mentioned from *Javaher ul-A'jayeab* under the title of *Tazkeret ul-Nisa*: Arezuyi, Afagh-e Jalayer, Dokhtar-e Badruddin Helali, Dokhtar-e ghazi Samarghand, Dokhtar-e Amir Yadegar Gonbadi, Seyede-begom, Za'ifi Samarghandi, Esmati, Efati Esfarayeni, Monajeme Kokabi, Mahd A'liye Moghol-khanom, Mehri Jalayer, Nesayi and Nahani.

In general, in quoting and adapting the contents of *Javaher ul-A'jayeab*, Owahadi or completely removed biographies of some women poets, or corrected and completed the titles of some biographies, or made mistakes in the biographies of some women poets, or made a mistake in attributing the verses of some women poets.

4-1- he has omitted the biography of these 12 women poets mentioned in *Javaher ul-A'jayeab* in *A'rafat ul-A'sheghin*: Ayeshe, Fateme-ye Zahra, Zuleykha, Jahan-khatun, Hayat-e [Shirazi], Nahani Shirazi and Khanzade Torbati, Partovi, Dokhtar-e Ghazali, Hayat-e [Heravi], Fateme-khatun Dusti and Yazdi.

4-2- Owahadi mentioned Mehri's biography with the title "Bibi Mehri Jalayer", but Fakhri did not attribute the title Jalayer to Mehri, except that he introduced Mehri in the biography of Afagh Beyge Jalayer; Therefore, Owahadi seems that mistakenly assumed the title of Jalayer, in addition to Afaq-Beyge for Mehri, or Fakhri introduced a women poetess named Bije Monajeme in *Javaher ul-A'jayeab*, But Owahadi mentioned her biography with the title of Bibi Monajeme Kokabi and in addition to the title of Monajeme, he also attributed the surname Kokabi to Bijeh which there is a synonyming and stuffing between this title and the surname, too.

4-3- A large part of Owahadi's misrepresentations and mistakes are related to the condition of women poets quoted from *Javaher ul-A'jayeab*, for example, he considered Mehri to be from Tabriz, while Fakhri did not mention the birthplace of this women poetess and instead, her condition indicates that she is a Heravi, or he considered Mehri a Hakime woman, while she was the wife Khaje Hakim, or he considered Mehri fascinated to Sultan Mohammad-mirza, but this prince was Maso'ud-mirza or Maso'ud-e Tarkhan.

4-4- Also, Owahadi quoted some material from *Majles ul-Nafayes* about Afagh-e Jalayer, the Dokhtar-e Qazi Samarghand and Dokhtar-e Amir Yadegar, while this women poetes is not mentioned in *Majles ul-Nafayes* or even its translation, *Latayef-nameh*.

4-5- Another part of Owahadi's tolerances and mistakes in *A'rafat ul-A'sheghin* is related to the women poet's poems and verses. he sometimes attributed the verses of some women poets mentioned in *Javaher ul-A'jayeab* to another poet in addition to the original poet, for example, attributing the verses of Padesha-khatun both to himself and Laleh-khatun, or Mahsti's Roba'i to both himself and Sirajuddin Qamari, or another Roba'i from Mahasti to both himself and Mir Roba'i.

4-6- In addition, owahadi sometimes in *A'rafat ul-A'sheghin*, the verses of a women poet is not attributed to him, but to another poet, for

example, the attribution of Partovi's verse to Helali's wife or Hakimi's verse to his sister Esmati.

In addition to tampering in the Fakhri's material, Owahdi has also sometimes removed the verses of some women poets, such as the first verse of Roba'i Nahani and sometimes using other sources, he has attributed more verses to the women poets mentioned in *Javaher ul-A'jayebeh* which Fakhri is not mentioned, such as mentioning more verses from Hejabi.

4-7- In addition to the tampering and mistakes made by Owahdi in quoting the contents of *Javaher ul-A'jayebeh*, the correctors of *A'rafat ul-A'sheghin* also made a mistake in correcting this Tazkere, so that instead of using the alternative-manuscript of *A'rafat ul-A'sheghin* or even its earlier sources, such as *Javaher ul-A'jayebeh*, used Tazkeres after Owahdi and distanced *A'rafat ul-A'sheghin*'s text from what was originally written by Owahdi.

References

- Amir Alishir Nawai, Alishir ibn-e Kichkaneh; *Latayef-nameh*: Translation of Amir Alishir Nawai's *Majles ul-Nafayes*; Hadi Bidaki's correction and research; Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation in collaboration with Sokhan, 2018.
- Owahdi Balayani, Taghiuddin Mohammad ibn-e Mohammad; *A'rafat ul-A'sheghin and A'rsat ul-A'refin*; Corrected by Zabihullah Sahebkhari and Amina Fakhr-Ahmad; 8 volumes; Tehran: Research Center for Written Heritage and Library, Museum and Documents Center of the Islamic Council, 2019.
- Rashedi, Hesamudin; "Fakhri Heravi and three of his works"; Translated by Mohammad Zafar. *Literary essays of Ferdowsi University of Mashhad*; No. 26, 1971; Pages 421-508.
- Fotuhi Rudma'jani, Mahmud; *The theory of literary history with a critical review of literary history in Iran*; Tehran: Sokhan, 2008.
- Fakhri Heravi, Sultanmohammad ibn-e Amiri; *Rawzat ul-Salatin and Javaher ul-A'jayebeh with Divan Fakhri Heravi*; Corrected by Hesamudin Rashedi; Heydarabad: Sendhi Adabi Board, 1968.
- Golchin Ma'ani, Ahmed; *Tarikh-e Tazkerehayeh Farsi*; Volume 2; Tehran: University of Tehran, 1984.

فصلنامه

سال ۲۲، شماره ۸۷، بهار ۱۴۰۴، ص ۷۳-۸۶

مقاله پژوهشی

DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.22.87.73>

نقدی بر اقتباسات عرفات‌العاشقین از جواهرالعجایب

دکتر هادی بیدکی^۱

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۹/۲۰

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۵/۲۲

چکیده

جواهرالعجایب (تألیف ۹۶۲-۹۶۳ ق.) نخستین تذکره زنان شاعر است که فخری هروی تراجم ۳۱ زن سراینده را در آن ثبت کرده و اغلب تذکره‌نویسانی که به معرفی زنان شاعر پرداخته‌اند، از مطالب جواهرالعجایب بسیار اقتباس کرده‌اند. یکی از این تذکره‌ها عرفات‌العاشقین (تألیف ۱۰۲۲-۱۰۲۴ ق.) اوحدی بلیانی است. اوحدی، تراجم ۱۸ زن شاعر را از جواهرالعجایب برگرفته و در ۱۴ مورد از مأخذ خود نام برده؛ اما در این نقل و اقتباس مرتکب مسامحه و اشتباه شده است به‌طوری‌که اوحدی، گاه در ثبت عنوان تراجم برخی شاعران دچار لغزش شده؛ گاه در ذکر اطلاعات بعضی سرایندگان به خطا رفته و گاهی نیز در انتساب ابیات برخی شاعران دچار تردید و اشتباه شده است. علاوه بر اوحدی، مصححان عرفات‌العاشقین نیز گاه ضبط‌های غلط را با استفاده از منابع متأخر یا تصحیح قیاسی با ضبط‌های صحیح نسخه اساس جایگزین کرده‌اند. در چهار بخش اصلی این مقاله، مهمترین تصرفات و خطاهای اوحدی در اقتباس از مطالب جواهرالعجایب با تطبیق متن مبدأ و مقصد بررسی، و در پایان نیز به تعدادی از گزینش‌های اشتباه مصححان عرفات‌العاشقین اشاره شده است.

کلیدواژه‌ها: تذکره عرفات‌العاشقین، تذکره جواهرالعجایب، تذکره زنان شاعر ایرانی، نقد اقتباس تذکره‌های قرن دهم و یازدهم

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

ORCID: 0000-0002-0718-7096

h.bidaki@umz.ac.ir

Copyright© 2025, the Authors | Publishing Rights, ASPI. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-

تاریخ ادبیات در معنای واقعی و جامع خود باید نمایانگر تمام تلاشهای ادبی ملت باشد. تألیف چنین تاریخی ادبیاتی دشوار و زمانبر است؛ اما وجود آن ضروری و سودمند است. پیشینه تاریخ ادبیات نوین بیش از صد سال نیست. تاریخ ادبیات، موجودیت کنونی خود را مدیون هفت قرن سنت تذکره‌نویسی است. از دیگرسو، بخش اعظمی از اطلاعات تاریخ ادبی ما برگرفته از محتوای تذکره‌های شاعران است. تاریخ ادبیات درواقع همان ادامه جریان تذکره‌نویسی به شکلی نوین و روشمند است (برای آگاهی بیشتر: ر.ک: فتوحی رودمعجنی، ۱۳۸۷: ۱۹۱).

تاکنون بیش از صدها تذکره با موضوعات گوناگون در طول تاریخ تألیف شده که اغلب آنها تذکره عمومی یا عصری است. پس از مطالعه و بررسی این تذکره‌ها درخواهیم یافت که بیش از ۹۵٪ تذکره‌نویسان، شاعران مرد را در آثار خود معرفی کرده و به زنان شاعر توجه چندانی نکرده‌اند. از قرنهای ۷ تا ۹ ق. تنها سه تذکره *لباب‌الالباب* محمد عوفی، *تذکره الشعرای دولتشاه سمرقندی* و *مجالس النفایس* امیر علیشیر نوایی به جا مانده که تعداد زنان شاعر در آنها از انگشتان یک دست کمتر است؛ حتی در برخی منابع تاریخی، مثل *تاریخ گزیده* حمدالله مستوفی که بخشی از آن مختص معرفی شاعران است، تعداد زنان شاعر بسیار اندک است.

فخری هروی (زنده در ۹۷۰ ق.) نخستین تذکره‌نویسی است که به کمبود یک تذکره اختصاصی درباره تراجم زنان شاعر پی برد و سپس اولین تذکره زنان شاعر را تحت عنوان *جوهرالعجایب* تألیف کرد. این تذکره در نوع خود چندان مهم و تأثیرگذار است که بعد از تألیف، توجه تذکره‌نویسان را به زنان شاعر جلب کرد به گونه‌ای که تقریباً تمام آنها در آثار خود از تذکره فخری استفاده کرده‌اند. میزان تأثیر و نفوذ *جوهرالعجایب* در میان تذکره‌نویسان تا حدی است که هم، چند تذکره دیگر درباره زنان شاعر اندک‌اندک تألیف شد و هم بسیاری از تذکره‌نویسان در کنار شاعران مرد به زنان شاعر هم پرداختند. اوحدی بلیانی یکی از تذکره‌نویسانی است که تعداد قابل توجهی از زنان شاعر را در *عرفات العاشقین* و *عرصات العارفین* معرفی، از *جوهرالعجایب* فخری استفاده فراوانی کرده است. در این مقاله سعی شده است محتوای *عرفات العاشقین* و *جوهرالعجایب* با رویکرد تطبیقی سنجیده شود تا بر

مخاطب آشکار شود که اوحدی چگونه در نقل و اقتباس از تذکره فخری دخل و تصرف کرده و میزان اعتبار مطالب او چقدر است.

تا جایی که نویسنده این مقاله در منابع چاپی و الکترونیکی جست‌وجو کرده، تاکنون تحقیق مرتبط یا مستقلی درباره زنان شاعر در *عرفات‌العاشقین* و *جواهرالعجایب* انجام نشده است جز یک مقاله با عنوان «شاعران زن در *عرفات‌العاشقین*» از سید علی آل داود که به هیچ وجه جنبه تحقیقی و تطبیقی ندارد؛ چراکه هم بیشتر مطالب آن نقل قول مستقیم یا غیر مستقیم از مطالب اوحدی است و هم مطالب *عرفات‌العاشقین* با منبع اصلی آن، یعنی *جواهرالعجایب* سنجیده نشده است. به طور کلی، *عرفات‌العاشقین* نسبت به *جواهرالعجایب* از سوی پژوهشگران بیشتر مورد بررسی قرار گرفته است تا جایی که همایشی با عنوان «عرفات‌العاشقین و جایگاه آن در تذکره‌نویسی فارسی» در ۱۳۹۰ ش. از سوی مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب برگزار، و مقالات آن نیز در ضمیمه مجله آینه میراث منتشر شد. به هر حال، تحقیقات مربوط به *عرفات‌العاشقین* را باید در چند گروه طبقه‌بندی کرد: اول، معرفی *عرفات‌العاشقین* و اوحدی بلیانی، مثل سید علی آل داود در «عرفات‌العاشقین، سیری در احوال و آثار مؤلف آن»، ۱۳۷۴ ش. و علی علیزاده در «عرفات‌العاشقین و عرصات‌العارفین»، ۱۳۹۰ ش. دوم، نقد تصحیح‌ها و چاپهای *عرفات‌العاشقین* مانند سعید شفیعیون در «که کارهای چنین: نقدی بر چاپ تذکره عرفات‌العاشقین» و «نقد چاپ عرفات‌العاشقین، مصداقی بر بایسته‌های تصحیح تذکره‌های ادبی فارسی»، ۱۳۸۹ و ۱۳۹۳ ش. و جلسه «نقد و بررسی تذکره عرفات‌العاشقین» که با حضور مصحح *عرفات‌العاشقین* و منتقدان تشکیل و در ۱۳۸۹ ش. منتشر شده است. سوم، بررسی محتوایی - تطبیقی *عرفات‌العاشقین* مثل مجتبی عبداللهی در «مقایسه دو تذکره عرفات‌العاشقین اوحدی بلیانی و ریاض‌الشعرا واله داغستانی»، ۱۳۹۰ ش. و سید مسعود رضوی در «عرفات‌العاشقین و ریاض‌الشعرا»، ۱۳۹۴ ش. و هادی بیدکی و دیگران در «بررسی انتقادی شاعران مجالس‌النفایس در عرفات‌العاشقین»، ۱۳۹۶ ش. و امید شاهمرادی و دیگران در «نقد عرفات‌العاشقین با تکیه بر مجموعه لطایف و سفینه ظرایف»، ۱۳۹۸ ش. چهارم، اهمیت و جایگاه *عرفات‌العاشقین*، مانند سید علی آل داود در «اهمیت و جایگاه عرفات‌العاشقین»، ۱۳۹۰ ش. و محمود فتوحی در «جایگاه عرفات‌العاشقین در تذکره‌نویسی فارسی»، ۱۳۹۲ ش. پنجم، استخراج و معرفی شاعران

خاصی از *عرفات/العاشقین*، مثل جمشید علیزاده در «شاعران تبریز و آذربایجان در عرفات/العاشقین»، ۱۳۹۲ ش. و محمدباقر وثوقی در «مهاجران ایرانی آفاقی یا غربا با نگاهی به عرفات/العاشقین»، ۱۳۹۳ ش. و اکبر نحوی در «شاعران منطقه فارس در عرفات/العاشقین»، ۱۳۹۳ ش. و سعید شفیعیون در «شاعران اصفهان و اصفهان در عرفات/العاشقین»، ۱۳۹۳ ش. و عاطفه خدایی و مرضیه راغبیان در «حروفیه در عرفات/العاشقین...»، ۱۳۹۳ ش. ششم، وضعیت برخی مناطق در *عرفات/العاشقین*، مانند محمدرضا ایوبی مهریزی در «احوال تاریخی و ادبی یزد در عرفات/العاشقین»، ۱۳۹۳ ش. و نفیسه ایرانی در «اوضاع ادبی فارس در دوره صفوی با توجه به تذکره عرفات/العاشقین»، ۱۳۹۳ ش.

۲. بحث و بررسی

جواهرالعجایب نخستین تذکره زنان شاعر در تاریخ ادبیات فارسی است که وقتی فخری هروی بین ۹۶۲-۹۶۳ ق. در دربار حاکم سند، میرزا عیسی ترخان (حک. ۹۶۲-۹۷۳ ق.) حضور داشت از روی ارادت به میرزا و همسرش، حاجیه ماه‌بیگم آن را به نام همسر میرزا تألیف کرد (راشدی، ۱۳۵۰: ۴۵۴). فخری حتی زمانی که به دربار حاکم هند، اکبرشاه (حک. ۹۶۳-۱۰۱۴ ق.) نیز مهاجرت کرد، تحریر دیگری از *جواهرالعجایب* به نام دایه اکبر، ماهم‌انگه تنظیم کرد (همان: ۴۹۶).

تعداد زنان شاعر در نسخه‌های خطی *جواهرالعجایب* متفاوت و بین ۲۰ تا ۳۱ نفر ذکر شده است. محتوای این تذکره با معرفی نخستین زن شاعر، دلارام در پیش از اسلام آغاز شده و تا عهد فخری در قرن ۱۰ ق. ادامه پیدا کرده است. تمرکز اصلی فخری بر معرفی زنان فارسی‌سرا بوده؛ اما برخی زنان ترکی‌گو و عربی‌سرا را نیز معرفی کرده است.

عرفات/العاشقین یکی از تذکره‌های عمومی در تاریخ ادبیات فارسی است که اوحدی بلیانی برای نخستین بار بیش از ۴۰ زن شاعر را در آن معرفی کرده است. تألیف این تذکره در هند بین ۱۰۲۲ تا ۱۰۲۴ ق. صورت گرفته (گلچین معانی، ۱۳۶۳: ۲/ ۴)؛ اما اوحدی (۱۳۸۹: ۱/ شصت و پنج) اثر خود را حداقل تا ۱۰۲۷ ق. و به عقیده گلچین معانی (۱۳۶۳: ۲/ ۸) تا ۱۰۴۲ ق. تکمیل و اصلاح کرده است. این تذکره شامل تراجم بیش از ۳۳۰۰ شاعر از آغاز شعر فارسی تا زمان تألیف اثر است که مؤلف، محتوای آن را به

ترتیب حروف الفبا در ۲۸ عرصه و هر عرصه را در سه غرفه متقدمین، متوسطین و متأخرین تنظیم کرده است (همان: ۳/۲). عرفات‌العاشقین یکی از بزرگترین و جامعترین تذکره‌های شاعران است که بر اساس منابع مختلف و مشاهدات مؤلف تدوین شده است. «تقی‌الدین اوحدی در نگارش احوال شاعران- از بعضی مسامحات او که بگذریم- و ثبت تواریخ دقت بسیار کرده... ناچار مرتکب اشتباهات و مسامحاتی هم شده است؛ از جمله اینکه گاهی بعضی اشعار را به نام چند نفر با تردید ثبت کرده و گاهی یک شاعر را دو شاعر پنداشته و در بعضی موارد ترجمه شاعری را در دو جا آورده است» (همان: ۲/۷-۸، ۱۰)؛ با وجود این، غرفه متأخرین عرفات‌العاشقین بویژه مطالب مربوط به شاعران مقیم هند، نسبت به غرقه‌های متقدمین و متوسطین از ارزش و اهمیت بیشتری برخوردار است؛ چراکه اوحدی خود در هند ساکن بوده و با اغلب این شاعران در اثر خود آشنایی و مصاحبت داشته است و گرنه مطالب دو غرفه نخست این تذکره، اغلب رونویسی یا گردآوری از منابع قبل از مؤلف است که اوحدی در نقل آنها از خطا و تحریف در امان نمانده و لازم است مخاطب در استفاده از مطالب این دو غرفه محتاط باشد و به منابع اصلی آن مراجعه کند.

جواهرالعجایب به عنوان نخستین تذکره زنان شاعر، مورد توجه بسیاری از تذکره‌نویسان قرار گرفته و مطالب آن در تذکره‌های بعدی بارها نقل یا اقتباس شده است. یکی از این تذکره‌ها عرفات‌العاشقین اوحدی است که مطالب مربوط به نیمی از زنان شاعر آن برگرفته از جواهرالعجایب است.

در دو بخش اصلی ذیل، نخست به کیفیت تصرفات و خطاهای اوحدی در نقل مطالب جواهرالعجایب خواهیم پرداخت؛ سپس به مواردی از خطاهای مصححان عرفات‌العاشقین در ارتباط با تراجم زنان شاعر هم اشاره خواهیم کرد.

۱-۲ متن عرفات‌العاشقین

اوحدی بیش از ۴۰ زن شاعر را در عرفات‌العاشقین معرفی کرده است؛ اما اطلاعات همه این شاعران برگرفته از مطالب جواهرالعجایب نیست؛ بلکه او از منابع دیگری نیز استفاده کرده است؛ به تعبیری، اوحدی از ۳۱ زن شاعر یاد شده در جواهرالعجایب، ۱۸ نفر را در تذکره خود معرفی کرده که در تراجم ۱۴ نفر زیر از جواهرالعجایب با نام تذکره‌النسا یاد کرده است: آرزویی، آفاق جلاپر، دختر بدرالدین هلالی، دختر قاضی سمرقند، دختر امیر یادگار گنبدی، سیده بیگم، ضعیفی سمرقندی، عصمتی، عفتی

اسفراینی، منجمه کوکبی، مهد عالیّه مغل خانم، مهری جلایر، نسایی و نهانی (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱/ ۴۶۰، ۴۸۴؛ ۳/ ۱۴۰۴، ۱۸۷۰؛ ۴/ ۲۴۰۱؛ ۵/ ۲۷۷۹، ۲۷۸۱؛ ۶/ ۳۵۸۵، ۳۹۵۲، ۳۹۷۱؛ ۷/ ۴۳۴۵، ۴۵۲۷)؛ اما در معرفی آتون، پادشاه خاتون، بیدلی، مهستی به مأخذ خود اشاره نکرده (همان: ۱/ ۴۳۷؛ ۲/ ۷۵۸، ۷۹۰؛ ۶/ ۳۸۹۱) و تراجم دلارام را در اثنای تراجم ابوجبله بهرام گور ذکر کرده است (همان: ۲/ ۷۴۴).

در ادامه، تصرفات و اشتباهات اوحدی در نقل و اقتباس از مطالب *جوهرالعجایب* ذکر می‌شود که یا تراجم برخی زنان شاعر را بکلی حذف، و یا عنوان بعضی تراجم را اصلاح و تکمیل کرده یا در تراجم برخی شاعران مرتکب اشتباه، و یا در انتساب ابیات بعضی سرایندگان دچار لغزش شده است:

۱-۲-۱ حذف تراجم

اوحدی در *عرفات/العاشقین*، تراجم ۱۲ زن شاعر نامبرده در *جوهرالعجایب* را حذف کرده است: عایشه، فاطمه زهرا^(س)، زلیخا، جهان خاتون، حیات [شیرازی]، نهانی شیرازی و خانزاده تربتی، پرتوی، دختر غزالی، حیات [هروی]، فاطمه خاتون دوستی و یزدی (← فخری هروی، ۱۹۶۸: ۱۱۸-۱۲۰، ۱۲۲-۱۲۴، ۱۳۲-۱۳۳، ۱۳۵-۱۴۰). از این ۱۲ شاعر، عایشه، فاطمه زهرا^(س) و زلیخا را باید جزو ادبیات عرب به شمار آورد؛ چراکه اشعار آنها به عربی است و گویا اوحدی به همین دلیل از ذکر آنها در *عرفات/العاشقین* خودداری کرده است.

۱-۲-۲ عنوان تراجم

اوحدی (۱۳۸۹: ۶/ ۳۹۷۰)، تراجم مهری را به نقل از مترجم *مجالس النفایس* [لطایف نامه] و *تذکره النساء* [جوهرالعجایب] با عنوان «بی بی مهری جلایر» ذکر کرده؛ اما فخری در هر دو اثر یاد شده، لقب جلایر را به مهری نسبت نداده جز اینکه مهری را در تراجم آفاق بیگه جلایر چنین معرفی کرده است: «آفاق بیگه جلایر مهری زمان است...» (امیر علیشیر نوایی، ۱۳۹۸: ۳۶۱)؛ از این رو، گویا اوحدی لقب جلایر را علاوه بر آفاق بیگه به اشتباه برای مهری هم فرض کرده است.

فخری (۱۹۶۸: ۱۳۰)، شاعری به نام بیجه منجمه را هم در *جوهرالعجایب* معرفی کرده است که «در علم نجوم مثل او نبود...» و گویا او به دلیل تبخّر در نجوم به منجمه شهرت داشته است؛ اما اوحدی (۱۳۸۹: ۶/ ۳۵۸۵)، تراجم این شاعر را با عنوان بی بی

منجّمه کوکبی ذکر کرده و علاوه بر لقب منجّمه، تخلص کوکبی را هم به بیجه نسبت داده است که ترادف و حشو بین این لقب و تخلص نیز وجود دارد.

۳-۱-۲ احوال زنان

بخش اعظمی از تصرفات و خطاهای اوحدی به احوال زنان شاعر مربوط است که از *جواهرالعجایب* نقل کرده؛ مثلاً درباره مهری آورده است:

- «گویند از تبریز بود» (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۶/ ۳۹۷۱) درحالی‌که فخری (۱۹۶۸: ۱۲۴) به زادگاه مهری اشاره نکرده است؛ درعوض، مفاد احوال مهری حاکی از هروی بودن اوست، نه اینکه تبریزی باشد.

- «مترجم *مجالس‌النفایس* [فخری] گوید: زنی بوده حکیمه و این اصح است؛» اما فخری در ترجمه *مجالس‌النفایس* [لطایف‌نامه] چنین ذکر کرده است: «مهری که زن حکیم طیب بود... خواجه حکیم که شوهر مهری بوده» (امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸: ۱۳۵، ۳۶۱) و در *جواهرالعجایب* چنین آورده است: «زن خواجه عبدالعزیز حکیم بوده... حکیم که شوهر مهری بود» (فخری هروی، ۱۹۶۸: ۱۲۵)؛ از این‌رو، گویا اوحدی صفت حکیم را، که در واقع به شوهر مهری منتسب است با تأیید و به اشتباه به خود مهری نسبت داده است.

- «در همانجا [جواهرالعجایب] نقل شده که وی را به سلطان محمد میرزا خواهرزاده [گوهرشاد] بیگم نظری از محبت بوده» (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۶/ ۳۹۷۱) در صورتی‌که طبق نقل *جواهرالعجایب* و *لطایف‌نامه*، کسی که مهری نسبت به او محبت داشته، مسعود میرزا یا مسعود ترخان نام داشته (امیر علی‌شیر نوایی، ۱۳۹۸: ۳۶۱)، که نوه سلطان ابوسعید میرزا تیموری (حک. ۸۵۵-۸۷۳ ق.) بوده است و امیر علی‌شیر و فخری هر کدام جداگانه او را معرفی کرده‌اند (همان: ۳۸۲، ۴۰۸).

- «[مؤلف *جواهرالعجایب*] گوید: وقتی در سیرگاهی پیری به وی اظهار نیاز گرمی در کار داشته» (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۶/ ۳۹۷۱)؛ اما در *جواهرالعجایب* چنین آمده است: «روزی در محل سیر خیابان هری...» (فخری هروی، ۱۹۶۸: ۱۲۶) و «سیرگاهی» گویا خوانشی اشتباه از «سیر خیابان هری» است که اوحدی مرتکب آن شده است.

یکی دیگر از زنان شاعری که اوحدی در نقل احوال او از *جواهرالعجایب* دخل و تصرف بسیاری کرده، آفاق جلایر است. اوحدی (۱۳۸۹: ۱/ ۴۸۴) به نقل از فخری چنین

آورده است:

صاحب تذکرةالنسا [جواهرالعجایب] گوید که وی حرم درویش علی کتابدار شد که مدتها حکومت بلخ داشت. برادر امیر علیشیر و حسن، پدر سلطان اویس بوده» درحالی که جمله مشخص شده مغلق و گنگ است و صورت صحیح آن در جواهرالعجایب چنین آمده است: «خواجه حافظ شیرازی غزلی در مدح او [حسن جلایر] دارد و مطلعش این است که

احمد الله علی معدلت السلطانی احمد شیخ اویس حسن ایلخانی

و امیر درویش علی کتابدار... برادر امیر علیشیر بوده» (فخری هروی، ۱۹۶۹: ۱۲۹). اوحدی (۱۳۸۹: ۱/ ۴۸۴) حتی درباره توبه آفاق از شراب آورده است: «آفاق] وقتی از شراب توبه کرده بود و بدیع الزمان میرزا شراب می نوشید و از توبه او استبعاد می نمود در بدیهه گفت...»؛ اما درباره این توبه از سوی آفاق تردید کرده و انتساب آن را به مهری اصح دانسته است: «این واقعه را به مهری نسبت کرده اند و اصح است» در صورتی که این انتساب از سوی اوحدی اشتباه است؛ چراکه مهری از شاعران قرن ۹ ق. و با گوهرشاد بیگم (ف. ۸۶۱ ق.) معاصر است و حدود یک قرن با بدیع الزمان (ف. ۹۲۰ ق.) اختلاف زمانی دارد و امکان ندارد مهری با فردی معاصر باشد که یک قرن بعد از او در قید حیات بوده است.

طبق موارد ذیل، اوحدی حتی در رونویسی و اقتباس از منابع خود نیز دقت کافی نکرده است:

– «در مجالس النفایس امیر علیشیر آمده است که آفاق جلایر همشیره محمد علی جلایر نثاری تخلص است و بهتر از اوست؛ هم در نظم و هم در اطوار. اگرچه زن است، مردانه معاش می کند» (همان: ۱/ ۴۸۴) درحالی که آفاق به هیچ وجه در مجالس النفایس معرفی نشده و مطلبی درباره او نیامده است. فقط فخری در ترجمه خود، لطایف نامه به اختصار به معرفی او پرداخته است؛ اما در آنجا هم چنین مطالبی نیست (← امیر علیشیر نوایی، ۱۳۹۸: ۳۶۱ و ۳۶۲) و معلوم نیست که اوحدی سخنان خود را بر چه اساسی به امیر علیشیر نسبت داده است.

– «در مجالس النفایس و تذکرةالنسا آمده است: دختر قاضی سمرقند به غایت باادراک بوده. او راست:

مگو رسوای عشق از مردم عالم کمی دارد که عاشق گشتن و رسوا شدن هم عالمی دارد (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۳/ ۱۴۰۴)

در صورتی که این زن شاعر نه در *مجالس‌النفایس* و نه در ترجمه آن، *لطایف‌نامه* معرفی شده؛ اما فخری، شاعری به نام مولانا پناهی را معرفی کرده که بیت زیر از اشعار او بوده است:

شدم دیوانه و عالم برای من غمی دارد مرا غم نیست چون دیوانگی هم عالمی دارد
(امیر علیشیر نوایی، ۱۳۹۸: ۳۷۰)

و به احتمال قوی، شباهت قافیه و عروض در بیت دختر قاضی سمرقند و مولانا پناهی باعث شده است که اوحدی تصور کند دختر قاضی سمرقند در *مجالس‌النفایس* یا *لطایف‌نامه* معرفی شده است. هم‌چنین، طبق نقل *جواهرالعجایب*، دختر قاضی سمرقند «بسی نازک‌خیال بوده است» (فخری هروی، ۱۹۶۸: ۱۳۴) نه اینکه به گفته اوحدی (۱۳۸۹: ۳/ ۱۴۰۴)، «به‌غایت باادراک بوده» است.

- «در *تذکره‌النسا* و *مجالس* مسطور است که دختر امیر یادگار گنبدی به‌غایت لطافت طبع داشته و مسکنش دوغ‌آباد بوده و گفته است:
به عالم هر که را بینم به دل درد و غمی دارد

ز دست غم منال ای دل که غم هم عالمی دارد»
(همان: ۳/ ۱۴۰۴)

در حالی که این شاعر نیز مانند دختر قاضی سمرقند، در *مجالس‌النفایس* و ترجمه آن، *لطایف‌نامه* معرفی نشده؛ اما فخری، شاعری به نام مولانا علمی را معرفی کرده که بیت زیر از سروده‌های او بوده است:

به عالم از جفایت هر که را بینم غمی دارد جفا تا کی توان کردن وفا هم عالمی دارد
(امیر علیشیر نوایی، ۱۳۹۸: ۳۳۳)

و به احتمال قوی شباهت وزن و قافیه این دو بیت نیز باعث شده است اوحدی تصور کند امیر علیشیر یا مترجم او دختر امیر یادگار را معرفی کرده‌اند. این تصرفات و اشتباهات در *عرفات‌العاشقین* به آنچه بیان شد، منحصر نمی‌شود و حداقل چند مورد دیگر نیز وجود دارد:

- «در *مجالس* امیر آمده که بیدلی، تخلص والدۀ شیخ‌زاده انصاری است که همشیره شیخ عبدالله دیوانه است» (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۷۹۰/ ۲)؛ اما این تصور خطاست و بیدلی طبق نقل *مجالس‌النفایس* و *جواهرالعجایب*، همسر شیخ عبدالله است نه همشیره او (امیر علیشیر نوایی، ۱۳۹۸: ۲۵۴؛ فخری هروی، ۱۹۶۸: ۱۳۲).

- «در *تذکره‌النسا* آمده که مسمات نسایی از شهر نساست و به دو نسبت نسایی تخلص

کرده» (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۷/ ۴۳۴۵) در صورتی که «به دو نسبت» خوانش اشتباه اوحدی از «بدان مناسبت» است که صورت درست آن در *جواهرالعجایب* ذکر شده است: «نسایی از ولایت نسا بوده و بدان مناسبت نسایی تخلص می کرده» (فخری هروی، ۱۹۶۸: ۱۴۰) است.

اوحدی (۱۳۸۹: ۳/ ۱۴۰۴) علاوه بر اینکه در نقل مطالب *جواهرالعجایب* مرتکب اشتباه شده، گاه مطالب فخری را درباره برخی شاعران حذف کرده است؛ مثل مطالب ذیل درباره دختر امیر یادگار: «نسایی، فخرالنسا، دختر امیر یادگار از سادات صحیح النسب ممالک خراسان است... چون در اصل فطرت طبعش از جواهر نظم مزین و محلی واقع شده در ظهور آن اختیار نیست. نامش فخرالنسا است؛ بدین مناسبت نسایی تخلص کرده» (فخری هروی، ۱۹۶۸: ۱۳۴)؛ گاهی نیز برعکس، اوحدی مطالبی را درباره بعضی شاعران به *عرفات/العاشقین* اضافه کرده است که در *جواهرالعجایب* نیست؛ مثل این مطالب: «گویند وی [آفاق جلایر] ماهی تخلص کردی» (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱/ ۴۸۴) یا «بی بی ضعیفی سمرقندی از معاصرین بی بی آرزویی بوده که... این بیت را گفته به نزد آرزویی فرستاد» (همان: ۴/ ۲۴۰۱).

۴-۱-۲ اشعار زنان

بخش دیگری از تسامحات و اشتباهات اوحدی در *عرفات/العاشقین* به اشعار و ابیات زنان شاعر مربوط است. اوحدی گاهی ابیات برخی شاعران یادشده در *جواهرالعجایب* را علاوه بر سراینده اصلی به شاعر دیگری نیز نسبت داده است؛ مثلاً فخری (۱۹۶۸: ۱۲۱) دو بیت زیر را در تراجم پادشاه خاتون ذکر کرده است:

درون پرده عصمت که تکیه گاه من است مسافران هوا را گذر به دشواریست
 همیشه باد سر زن به زیر مقنعه او که تار و پود وی از عصمت نکوکاریست
 درحالی که اوحدی (۱۳۸۹: ۲/ ۷۵۹؛ ۶/ ۳۶۴۷) این دو بیت را بار اول به پادشاه خاتون و بار دوم همراه با دو بیت دیگر به لاله خاتون کرمانی نسبت داده است. از این دست انتسابات در تراجم دیگری از *عرفات/العاشقین* نیز هست؛ مثل رباعی زیر که اوحدی (همان: ۶/ ۳۸۹۲؛ ۳/ ۱۸۳۰) آن را هم به مهستی نسبت داده است و هم به سراج الدین قمری:

قصه چه کنم که اشتیاق تو چه کرد با من دل پر زرق و نفاق تو چه کرد

چون زلف دراز تو شبی می‌باید تا با تو بگویم که فراق تو چه کرد
یا رباعی زیر که اوحدی (همان: ۳۸۹۲ / ۶؛ ۳۳۱۸ / ۵) آن را هم به مهستی نسبت داده
است و هم به محمد جامه‌باف مشهور به میر رباعی و فکری خراسانی (ف. ۹۷۳ ق.):
چون خاک زمین اگر عناکش باشی وز باد جفای دهر ناخوش باشی
زنهار ز دست ناکسان آب حیات بر لب میچکان ورچه در آتش باشی
در عرفات‌العاشقین، انتساب ابیات شاعری به شاعر دیگر همیشه با قطعیت صورت
نگرفته، بلکه گاه با گمان و تردید مؤلف آن نیز همراه بوده است؛ مثلاً فخری (۱۹۶۸:
۱۲۵) بیت زیر را در تراجم مهری ذکر کرده است:

بیخ هر خاری که آن از خاک من حاصل شود زاهد ار مسواک سازد مست و لایعقل شود
در صورتی که اوحدی این بیت را یک بار با تردید در تراجم آفاق جلایر ذکر کرده و
افزوده است: «بعضی این مطلع مهری را هم به او [آفاق جلایر] نسبت کرده‌اند» (اوحدی
بلیانی، ۱۳۸۹: ۱ / ۴۸۵)؛ اما بار دیگر همان بیت را با اطمینان در تراجم مهری نقل کرده، و
دوباره به آفاق جلایر نسبت داده است: «این بیت او به اسم بی‌بی آفاق جلایر است و
اصح خواهد بود» (همان: ۳۹۷۱ / ۶).

علاوه بر این، گاهی در عرفات‌العاشقین ابیات یک شاعر نه به خود او، بلکه به
سراینده دیگری منسوب شده است؛ مثلاً فخری (۱۹۶۸: ۱۳۶) بیت ذیل را در تراجم
پرتوی [تبریزی] ذکر کرده است:

جامه‌گلگونی درآمد مست در کاشانه‌ام خیز ای همدم که افتاد آتشی در خانه‌ام
در حالی که اوحدی (۱۳۸۹: ۳ / ۱۶۵۰) نه تنها تراجم پرتوی را ثبت نکرده، بلکه بیت او
را به زوجه ملا هلالی نسبت داده است.

هم‌چنین، اوحدی (همان: ۲۷۷۹-۲۷۸۰ / ۵) در تراجم عصمتی به نقل از تذکره‌النسا
[جواهرالعجایب] ذکر کرده است: «عصمتی از خوف (خاف یا خوف؟ نویسنده محترم
مشخص کند که در متن چیست. البته خوف درست است ولی باید با متن اصلی مطابق
باشد) است و همشیره مولانا حاکمی مشهور و این اشعار از اوست:

کمان‌ابروی من فکر من زار بلاکش کن فکن بر سینه‌ام تیری و پیکانش ز آتش کن

از پاشکستگان طلب کعبه مشکل است آن کعبه‌ای که دست دهد کعبه دل است
در صورتی که طبق نقل جواهرالعجایب فخری (۱۹۶۸: ۱۳۲)، بیت اول سروده برادر

عصمتی یعنی حاکمی است و بیت بعدی از خود عصمتی است: «عصمتی از ولایت خاف بوده و برادری داشته است که آنجا چندگاه بوده و بدان مناسبت حاکمی تخلص دارد و دیوان او در میان مردم مشهور. این مطلع از اوست:

کمان بروی من فکر من زار بلاکش کن فکن بر سینه‌ام تیری و پیکانش در آتش کن
اما عصمتی به‌غایت صالحه و ساجده بود و موافق حال خود تخلص اختیار کرده. این مطلع از اوست که

از پاشکستگان طلب کعبه مشکل است آن کعبه‌ای که دست دهد کعبه دل است
اوحدی (۱۳۸۹: ۷/ ۴۵۲۷) علاوه بر دخل و تصرف در مطالب فخری (۱۹۶۸: ۱۳۰) گاهی ابیات برخی زنان شاعر را نیز حذف کرده است؛ مثل بیت اول رباعی زیر از نهانی:

هزار سرو که در حد اعتدال برآید به قامت نرسد گر هزار سال برآید
اما گاه نیز با استفاده از منابع دیگر، ابیات بیشتری به شاعران یادشده در *جوهرالعجایب* نسبت داده که فخری به آنها اشاره نکرده است؛ مانند ابیات زیر از حجابی (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۳/ ۱۴۰۴):

این قطره خود چیست به روی تو هلالی گویا که دل از غصه به روی تو دویده

از عدم سوی وجودم چو روان ساخته‌اند هدف ناوک مژگان بتان ساخته‌اند

۲-۲ تصحیح عرفات العاشقین

علاوه بر تصرفات و اشتباهاتی که اوحدی در نقل مطالب *جوهرالعجایب* مرتکب شده است، مصححان *عرفات العاشقین* نیز در تصحیح این تذکره دچار لغزش شده‌اند به طوری که بجای اینکه از نسخه‌بدل *عرفات العاشقین* یا حتی منابع متقدم آن مثل *جوهرالعجایب* استفاده کنند از تذکره‌های بعد از اوحدی استفاده کرده و متن *عرفات العاشقین* را از آنچه تألیف اصلی اوحدی بوده، دور کرده‌اند؛ مثلاً فخری (۱۹۶۸: ۱۳۸) درباره آتون و شوهرش، مولانا بقایی ذکر کرده است: «هر دو محرم و ندیم عبدالله‌خان بودند» و در نسخه اساس *عرفات العاشقین* نیز در دو تراجم بی‌بی آتون و مولانا بقایی، «عبدالله‌خان» ضبط شده (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱/ ۴۳۷؛ ۲/ ۷۷۹) درحالی که مصححان *عرفات العاشقین*، ضبط صحیح نسخه اساس را فقط در تراجم دوم حفظ کرده‌اند؛ درعوض در تراجم دوم، آن را به پاورقی منتقل کرده و ضبط غلط «عبدالله

خان» را به متن آورده‌اند. این چنین گزینش خطایی در تصحیح ابیات عرفات‌العاشقین نیز از سوی مصححان رخ داده است؛ مثلاً فخری (۱۹۶۸: ۱۲۱) این بیت را در تراجم پادشاه‌خاتون ذکر کرده است:

درون پرده عصمت که تکیه‌گاه من است مسافران هوا را گذر به دشواری ست
اما مصححان تذکره اوحدی (۱۳۸۹: ۲/ ۷۵۹؛ ۶/ ۳۶۴۷)، کلمه «تکیه‌گاه» را در تراجم صفوت‌الدین پادشاه‌خاتون بر اساس ضبط مجمع‌النفایس به «جایگاه» تغییر داده؛ در عوض در تراجم لاله‌خاتون کرمانی مطابق با ضبط جواهرالعجایب ثبت کرده‌اند در صورتی که ضبط این کلمه در هر دو تراجم نسخه اساس عرفات‌العاشقین و نسخه بدل آن «تکیه‌گاه» بوده است و مصححان، آن را بدون هیچ ضرورت و امانتداری به نسخه اساس و تنها با استناد به ضبط مجمع‌النفایس به پاورقی منتقل کرده‌اند در حالی که ضبط نسخه اساس هیچ نقصی ندارد و با ضبط جواهرالعجایب، که نیم قرن قبل از عرفات‌العاشقین تألیف شده، نیز برابر است.

فخری (۱۹۶۸: ۱۲۶) در تراجم مهری یکی از رباعیات او را چنین ذکر کرده است:
یا رب که سرشتم ز چه آب و چه گل است میلم همه سوی دلبران چگل است
گر میل مرا به سوی پیران بودی از پیر ضعیف ناتوانم چه گل است
اوحدی (۱۳۸۹: ۶/ ۳۹۷۱) نیز این رباعی را در تراجم مهری نقل کرده است؛ اما مصححان عرفات‌العاشقین دو ضبط «پیر» و «گل» را با تصحیح قیاسی به «شوی» و «گله» تغییر داده‌اند در صورتی که کلمه اول در نسخه اساس تذکره اوحدی به شکل «پیر» و مطابق با ضبط جواهرالعجایب است و دلیلی برای عدول از آن و تصحیح قیاسی وجود ندارد؛ علاوه بر این، اگرچه املاهی صحیح کلمه دوم «گله» باید باشد برای جلوگیری از عیب قافیه به ضرورت به «گل» تبدیل شده است.

۳. نتیجه‌گیری

اوحدی بیش از ۴۰ زن شاعر را در عرفات‌العاشقین معرفی کرده که تراجم آنان را اغلب از جواهرالعجایب فخری برگرفته است. او از میان ۳۱ سراینده یادشده در جواهرالعجایب، تراجم ۱۸ نفر را در تذکره خود وارد کرده؛ اما در اقتباس از مطالب جواهرالعجایب، مرتکب مسامحه و خطا شده و لازم است که مخاطبان در استفاده از این تذکره احتیاط، و حتی‌الامکان به مآخذ آن رجوع کنند به‌طوری که اوحدی اولاً در

ثبت عنوان برخی تراجم دچار لغزش شده و القابی را به برخی شاعران نسبت داده که این القاب یا در جواهرالعجایب ذکر نشده یا از آن شاعران دیگر است. **ثانیاً** در ثبت محدوده زمانی و مکانی رخدادهای مربوط به بعضی شاعران از روی بی‌دقتی به خطا رفته است. **ثالثاً** ابیات یک شاعر را غیر از او به سراینده دیگری هم نسبت داده یا ابیات یک سراینده را نه به خود او، بلکه به سراینده دیگری نسبت داده است. همچنین، مصححان *عرفات/العاشقین* نیز گاهی اوقات ضبط‌های صحیح نسخه اساس را به پاورقی برده و ضبط‌های مغلوپ را در متن ثبت کرده‌اند.

فهرست منابع

امیر علیشیر نوایی، علی شیر بن کیچکنه؛ (۱۳۹۸) *لطایف‌نامه*؛ ترجمه مجالس‌النفایس/امیر علیشیر نوایی؛ تصحیح و تحقیق هادی بیدکی؛ تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار با همکاری سخن.

اوحدی بلیانی، تقی‌الدین محمد بن محمد؛ (۱۳۸۹) *عرفات/العاشقین و عرصات/العارفین*؛ تصحیح ذبیح‌الله صاحبکاری و آمنه فخر احمد؛ ۸ جلد؛ تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب و کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

راشدی، حسام‌الدین؛ (۱۳۵۰) «فخری هروی و سه اثر از او»؛ ترجمه محمد ظفر؛ *جستارهای ادبی* دانشگاه فردوسی مشهد؛ ش ۲۶، ص ۵۰۸-۴۲۱.

فتوحی رودممعجنی، محمود؛ (۱۳۸۷) *نظریه تاریخ ادبیات با بررسی انتقادی تاریخ ادبیات نگاری در ایران*؛ تهران: سخن.

فخری هروی، سلطان محمد بن امیری؛ (۱۹۶۸) *روضه‌السلطین و جواهرالعجایب مع دیوان فخری هروی*؛ تصحیح حسام‌الدین راشد؛ حیدرآباد: سندی ادبی بورد.

گلچین معانی، احمد؛ (۱۳۶۳) *تاریخ تذکره‌های فارسی*؛ ج ۲؛ تهران: دانشگاه تهران